

Спосабы ўтварэння і асаблівасці перакладу індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў

У апошнія дзесяцігоддзі ў лінгвістыцы значную ўвагу даследчыкаў прыцягваюць пытанні тэорыі індывідуальна-аўтарскай неалагізацыі. Пры гэтым вывучэнне аўтарскіх неалагізмаў адбываецца ў розных напрамках: словаўтваральным, лексікалагічным, лексікаграфічным, стылістычным і інш. (Р. В. Вінакур, А. А. Земская, У. У. Лапацін, Н. І. Фельдман, Э. І. Ханпіра і інш. – у рускім мовазнаўстве; Г. І. Басова, У. А. Бобрык, М. С. Васілеўскі, В. А. Зразікава, І. П. Казейка, М. Р. Прыгодзіч і інш. – у беларускім мовазнаўстве). Вучонымі даследуюцца праблемы азначэння аказіянальнага новаўтварэння, акрэсліваюцца крытэрыі індывідуальна-аўтарскай неалагізацыі, аналізуюцца словаўтваральныя тыпы, згодна з якімі былі ўтвораны аказіянальныя словы.

Узнікненне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў адбываецца няспынна, таму лінгвістычнае асэнсаванне іх як феномена маўлення ў значнай ступені адбываецца з пэўнымі спазненнямі, гэтаксама як і лексікаграфічная апрацоўка такіх слоў у спецыяльных даведніках. У абсалютнай большасці выпадкаў даследаванне аўтарскай словатворчасці абмяжоўваецца аналізам такіх неалагізмаў у межах адной мовы, магчымасці захавання арыгінальных новаўтварэнняў пры перакладзе з адной мовы на другую даследаваны зусім недастаткова (В. Л. Вакулёнка, К. У. Паздзеева, Я. А. Пуліна).

Аказіянальнымі прынята лічыць такія словы, якія не адпавядаюць агульнапрынятым моўным нормам; іх ствараюць для таго, каб перадаць пэўныя стылістычна-экспрэсіўныя адценні, выявіць праз іх уласнае светабачанне [12, с. 107].

Адметнымі прыметамі аказіяналізмаў з'яўляюцца: прыналежнасць да індывідуальнага маўлення, спецыфічная утваральнасць, функцыянальная аднаразовасць [10, с. 16–35; 11, с. 15], якія выклікаюць найбольшыя цяжкасці ў працэсе перакладу індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў.

Для тэорыі перакладу аўтарскія неалагізмы ўяўляюць надзвычай удзячны матэрыял, паколькі патрабуюць ад перакладчыка высокага прафесійнага майстэрства пры перадачы аказіянальных слоў на іншую мову, тым больш што ў апошнім не існуе гатовых адпаведнікаў-эквівалентаў. Таму працэс перакладу аўтарскіх неалагізмаў – справа надзвычай важная і складаная.

У працэсе ўспрымання аўтарскага неалагізма важную ролю адыгрывае словаўтваральны спосаб, згодна з якім была створана арыгінальная лексема. Асэнсаванне спосабу словаўтварэння значна ўплывае на інтэрпрэтацыю індывідуальна-аўтарскага неалагізма і дазваляе больш дакладна перадаць яго сэнсавое значэнне. Пры перакладзе аказіянальнага слова ў свядомасці перакладчыка ўзнікае яго пэўная семантычная аснова, якая ўплывае на выбар таго або іншага эквівалента пры перадачы аўтарскай лексемы.

Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы найчасцей узнікаюць у адпаведнасці з ужо існуючымі ў мове словаўтваральнымі тыпамі (пры гэтым адзначаецца нестандартнасць спалучэнняў моўных кампанентаў): *аэраполе, авіябальшак, антысвет, замятунчык, мазольнік* (марфалагічны спосаб словаўтварэння). Другая група прадстаўлена аказіяналізмамі, створанымі з парушэннем агульнапрынятай моўнай нормы: *бязгутарнасць, змоўкласць, зялёнасць* (словаўтваральная кантамінацыя, апасродкаваная матывацыя).

У творах беларускіх літаратараў аўтарскія неалагізмы – з’ява дастаткова частая. Ствараючы асаблівую атмасферу жыццядзейнасці сваіх лірычных герояў, паказваючы свет чалавечых адносін, разнастайнасць чалавечых пачуццяў, майстры слова імкнуцца эмацыянальна ўздзейнічаць на чытача, выклікаць пэўныя перажыванні, у тым ліку за кошт індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў.

Намі былі вылучаны 753 аказіянальныя адзінкі. Пры дапамозе складання ўтворана 27,1 %, 55,3 % – афіксальным спосабам, 18,3 % – змешанага тыпу, 4,7 % – аказіянальным тыпам словаўтварэння.

Прааналізуем найбольш цікавыя прыклады перакладу індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў на рускую мову.

У мове твораў сучаснай беларускай паэзіі можна заўважыць шматлікія выпадкі ўжывання аказіянальных слоў, утвораных спосабам **аснова-** і **словаскладання**. Высокая частотнасць ужывання такіх лексем сведчыць, што гэта адзін з найбольш прадуктыўных спосабаў аказіянальнага ўтварэння. Аказіянальныя словы ствараюцца шляхам зліцця дзвюх і болей асноў, цэлых слоў або частак слоў. Пры дапамозе складання могуць утварацца аказіяналізмы-назоўнікі, аказіяналізмы-прыметнікі, аказіяналізмы-прыслоўі і інш.

Пры перакладзе аўтарскіх неалагізмаў-складанняў можна заўважыць захаванне аказіянальных лексем. Захаванне наватвораў адбываецца па аналогіі з канкрэтным словам-узорам, ужытым аўтарам арыгінальнага тэксту. Параўн.:

*Адсякае ладоні
Клёнам
Лістабой.* [2, с. 186]

*Отсекает клёном
Ладони
Листобой.* [2, с. 187]

*Вечнашумныя сосны
Прыбалтыкі.
Пяскоў спачылі караваны –
перагарбела ў дзюнах даль.*
[2, с. 284–285]

*Вечношумные сосны
Прибалтики
Суровый ветер гикнет, дунет –
Шторм налетает,
Ураган!* [2, с. 288–289]

У рускамоўным перакладзе можна заўважыць **частковае захаванне** марфалагічнай структуры арыгінальнага наватвора. Падабраныя **эквівалентныя** адпаведнікі не супадаюць з наватворамі арыгінала паводле спосабаў словаўтварэння. У выніку несупадзенняў словаўтваральных сродкаў аўтарскія неалагізмы ў рускамоўным перакладзе не захоўваюць і свайго поўнага лексічнага значэння (*зьякана-рэзка – непривычно резко; ліставей – листва; метэацётка – метеосводка; снегавей – снежный; хлебадайны – хлебный* і інш.). Параўн.:

*Куды пахінуцца – гадае,
Напэўна, тысячу год:
На захад – дзень **хлебадайны**,
На ўсходзе – песні ўмалот.*
[4, с. 5]

*Куда потесніцца – не знает,
Гадает столетья подряд:
И **хлебная** нива прельщает,
И манит лесной аромат*
[5, с. 5]

*Памыляюцца **метэацёткі**,
Абцяючы добры дзень.
Ад памылак няма куды дзецца.*
[8, с. 23]

*Даже, тень наводя на плетень,
Ошибаются **метеосводки**,
Обещая нам ясный день.*
[9, с. 20]

Замест аўтарскага неалагізма, утворанага спосабам складання, перакладчык ужывае эквівалентны адпаведнік афіксальнага спосабу словаўтварэння. Можна назіраць захаванне словаўтваральнага спосабу ў рускамоўным мастацкім творы, але ўжытыя словы-адпаведнікі адрозніваюцца семантычна (*борна – лесно; люстравацца – отразиться; небазвон – небасклон; пачвара-старасць – ведьма-старость* і інш.).

Асноўным сродкам **марфалагічнага** словаўтварэння ў нашай мове з’яўляецца афіксацыя (суфіксацыя, прэфіксацыя, суфіксальна-прэфіксальны спосаб) – утварэнне слоў шляхам далучэння да ўтваральнай асновы словаўтваральных афіксаў. Афіксацыя – адзін з самых прадуктыўных спосабаў ўтварэння і аўтарскіх неалагізмаў.

Прыклады цалкам супадаючых афіксальна ўтвораных індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў дастаткова часта сустракаюцца ў арыгінальным і рускамоўным творы (*азёрна – озэрно; антыскептык – антискептик атаманіць – атаманиць; кумачова – кумачово; непрабудкі – непробудки; эльдарадавы – эльдарадовый* і інш.). Параўн.:

*Колькі разоў ён вяртаўся з дарог,
З плячэй атрасаў завіруху –
Радасны, дужы... А тут на парог
Ступіў і **падкошана** рухнуў...*
[6, с. 180]

*Не раз возвращался с зимних дорог,
Страхивал с плеч завируху –
Радостный, сильный...
А тут на порог
Ступил – и **подкошено** рухнул*
[7, с. 99]

*Узбегла на ўзмежак,
задыхалася
Дзятлінка белагалоная –
Пляменніца дзятла белагрудага,
Унучка завеі ўскудлачанай.*
[1, с. 118]

*На обмежек взбежала,
вспыхнула
«**Дятлинка**» белоголовая –
Племянница дятла белорудого,
Внучка метели взлохмаченной.*
[3, с. 119]

Поўнымі эквівалентнымі адпаведнікамі аўтарскіх неалагізмаў можна лічыць лексемы, якія маюць розныя карані, часам адрозніваюцца марфемнай структурай, але абазначаюць тоесны лексіка-семантычныя значэнні, паняцці: *верабейчык – воробушек, звышпроблема – сверхпроблема, зайчык-уцякайчык – зайчик-убегайчик, Звышні – Всевышний, мазольнік – трудяга, паперына – бумага, сарамяжка – скромница, трох’зор’е – троесловие, хаценка – хатка, шанавальнік – почитатель* і інш.

Такія назоўнікі-неалагізмы і іх эквівалентныя адпаведнікі мэтазгодна падзяліць на групы. **Першую групу** складаюць суадносныя аўтарскія лексемы з фармальна неадпаведнымі суфіксамі пры супадзенні вытворнай асновы (*выскачак – выскочка, дзьмухавец-жаўтароцік – одуванчик-желторотик, тапалінка – тополёк* і інш.).

Да **другой групы** адносяцца адпаведнікі-эквіваленты з фармальна нятоеснымі вытворнымі асновамі з суадноснымі суфіксамі (*парадкоўнік – подстрочник, першапутка – первопутка, суцемак – сумрак, цемратворац – мракотворец, шанавальнік – почитатель* і інш.).

*Цягне ў неба рукі,
Як дзве тапалінкі сухія,
Просіць каб не ўдарыў пярун
Па заготзярноўскіх засеках.*
[1, с. 63]

*Тянет в небо руки,
Как два тополька сухие,
Просит, чтоб грозы не трогали
Заготзерновских сусеков.*
[3, с. 52]

*Парадкоўнікі –
Не паратоўнікі.
Не даруе абразы слова.
Слоўнікі –
Як-ніяк чыноўнікі.*
[2, с. 226]

*Их источники –
Не подстрочники,
За душой –
не запас словарный...*
[2, с. 227]

Трэцюю групу ўтвараюць эквівалентныя адпаведнікі, у якіх асновы лексем семантычна тоесныя, а суфіксы маюць прыкладна аднолькавае экспрэсіўнае значэнне (*сарамяжка – скромница, шанавальнік – почитатель, цемратворац – мракотворец* і інш.).

*– А ты што, Зоська? Што з табою
сталася?
Без падгалосачка твайго мне цяжка.
Спяём, як дзеўка ў казака пыталася?
– Спяём, – кіўнула Зося-сарамяжка.*
[4, с. 104]

*– Так, Зоська, не годится, что ж ты
ленишься?!
Давай споем про казака и девуку. –
Вздохнула скромница, куда, мол, денешься,
И голосисто завела запевку.*
[5, с. 403]

Чацвёртую групу складаюць лексемы-адпаведнікі, якія адрозніваюцца ўтваральнымі асновамі і афіксамі (*вар'яцінка – безуминка, змоўкласць – безмолвие, Жудзель – Хрюкаль, Кундаль – Гуркаль, Вурдаль – Муркаль, мазольнік – трудяга, паперына – бумага*).

*– Халерынка,
Вар'яцінка,
Сабачынка
Павінна быць у позірку, ў радку.*
[2, с. 376]

*– Занозинка,
Безуминка,
Собачинка
Должны вцепляться в душу и строку.*
[2, с. 377]

Вытворныя асновы ў цэлым маюць аднолькавае лексічнае значэнне, а эмацыянальна-ацэначныя суфіксы – прыблізна аднолькавае стылістычнае значэнне, таму рускамоўныя адпаведнікі можна лічыць **эквівалентнымі**.

Прыведзеныя прыклады сведчаць аб імкненні перакладчыкаў захаваць аказіянальныя словы, перадаць сэнсавае напаяненне і захаваць адпаведную эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, што не заўсёды магчыма.

Сустрадаецца нязначная колькасць выпадкаў, калі пры перакладзе адбываецца перадача зместу зусім іншымі лексічнымі адзінкамі, якія не маюць з арыгінальным наватворам ніякага структурнага падабенства (*будучнасць – в этом; гудлівы – всем на диво; палымнастволы – наш; самалётавы – стальной; удумны – наш і інш.*). Параўн.:

*Хацелася быць на кані
І ратніку, і аратаю.
Чакалі **распрэжана** дні,
Хто іхні галоп забрытае.*
[2, с. 344]

*Все жаждали быть на коне –
И ратники, и ратаи.
Столетиями **снилось** во сне,
Чтоб их, наконец, обратали.*
[2, с. 345]

*Хоць гуло струной трывожнай
Нада мной маё **сучасце** –
Кожны вечар шыйбай кожнай
Мне дарыў людское шчасце.*
[4, с. 112]

*Хоть гудел струной упрямой
Век предчувствуя **нечасье**, –
Каждый вечер каждой рамой
Мне дарил людское счастье.*
[5, с. 369]

У перакладным кантэксце індывідуальна-аўтарскія неалагізмы адсутнічаюць.

Сустрадаюцца выпадкі, калі да аўтарскіх неалагізмаў увогуле не былі падабраны адпаведнікі з рускай мовы (*агнявокі, бязлетны, досвіткавая, знядужана, лосьна, пакрэплы, счужэлая, форміць*), напрыклад:

*Больш гуляка **бунтоўна** не пеніўся
І лапцэй языком не плёў.*
[6, с. 108]

*И гуляка больше не бычился,
Языком что попало не плёл.*
[6, с. 71]

Пераклад аўтарскіх неалагізмаў – задача складаная і ў многім залежыць ад мадэлі, па якой было ўтворана аказіянальнае слова. Арыгінальныя наватворы не заўсёды адэкватна перадаюцца ў рускамоўным перакладзе. Найчасцей аказіянальнае слова замяняецца ўзуальным словам або словазлучэннем. Гэта звязана з тым, што новаўтварэнні рэдка маюць гатовыя эквіваленты ў мове перакладу. Пераклад індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў патрабуе асаблівай увагі ад перакладчыкаў, кожны з якіх павінен больш уважліва ставіцца да аўтарскага слова.

1. Барадулін Р. І. Збор твораў: У 5-ці т. Т. 1–2. Мінск, 1996–1998.
2. Бородулин Р. И. Опрокинутое = Перакуленае. Москва, 2010.
3. Бородулин Р. И. Белая яблоня грома: Стихи: Пер. с белорус. Москва, 1988.
4. Гілевіч Н. С. Выбраныя творы: у 2 т. Т. 1: Вершы, паэмы, п'есы. Мінск, 1981.
5. Гилевич Н. С. Избранное: Стихотворения, поэмы. Москва, 1987.
6. Зуёнак В. Маўчанне травы: паэма лёсу. Мінск, 1980.
7. Зуёнок В. Молчание травы. Москва, 1987.
8. Зуёнак В. Світальныя птушкі: Вершы і паэма. Мінск, 1982.
9. Зуёнок В. Хлеб на кленовых листьях. Москва, 1977.

10. Прыгодзіч М. Р. Аўтарская неалагізацыя ў сучасных славянскіх мовах // Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка: XV Міжнар. з'езд славістаў (Мінск, 20–27 жніўня 2013 г.): даклады беларускай дэлегацыі. Мінск, 2013.

11. Шабовіч М. В. Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў XX стагоддзя. Мінск, 2013.

12. Шакун Л. М. Словаўтварэнне. Мінск, 1978.

І. А. Мінюк,

*студэнтка 3 курса аддзялення беларускай філалогіі
філалагічнага факультэта БДУ*

Лексемы з агульным значэннем ‘ежа’ ў старабеларускім пісьменстве

1289 год. Менавіта гэтым годам датуецца адно з першых упамінанняў пра тыповыя прадукты харчавання на тэрыторыі Беларусі. У гэтым годзе валынскі князь Мсціслаў Данілавіч усклаў на жыхароў Бярэсця ў якасці пакарання асобую даніну – лоўчае. Берасцейцы павінны былі даваць «*со ста по две лукне мёду, а по две овце ... а по сту хлебов, а по пяти цебров овса, а по пяти цебров ржи, а по 20 куров...*» [2, с. 12].

Традыцыйны стол беларусаў заўсёды вызначаўся багаццем і разнастайнасцю страў, асартымент якіх залежаў ад прыродных умоў, ад народнага календара, гаспадарчай спецыялізацыі, сезона года і некаторых іншых абставін.

Даследчыкі кулінарыі неаднаразова рабілі спробы высветліць, пералічыць, класіфікаваць стравы беларускай кухні. Найбольш вядомыя з іх прац: «Гаспадар Інфлянцкі» Яна Германа з Нідборку (Слуцк, 1673), «Кухар, добра настроены» Яна Шытлера (Вільня, 1836), «Гаспадыня літоўская...» Г. Цюндзявіцкай (Вільня, 1848; аўтарка самастойна збірала і запісвала рэцэпты прыгатавання страў і напояў у былым Барысаўскім і Мінскім паведах), «Кухарка літоўская» В. А. Завадскай (1874) і г. д. Неаднаразова тэма разглядалася і ў рэчышчы гісторыі, таму прадстаўлена ў працах археолагаў [гл. 2]. З асаблівай увагай да гэтай тэмы ставяцца даследчыкі этнаграфіі Беларусі [гл. 3]. Напрыклад, яшчэ ў XIX ст. вядомы этнограф М. Я. Нікіфароўскі апісаў больш за 150 страў народнай кухні. У межах лінгвістычных даследаванняў дадзеная тэматычная група слоў падрабязна не вывучалася, не вывучаліся асобна і агульныя назвы страў.

Матэрыял для аналізу збіраўся шляхам суцэльнай выбаркі з 35 выпускаў «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы». У выніку было выяўлена 27 лексем, якія маюць агульнае значэнне ‘ежа, харч’. Сярод іх: *брашно, вара, варенье, вариво, варивцо, вить, еденье, едло, ества, ести, жертва, кормление, кормение, кормля, кормь, крупы, отрава, пища, поживенье, поживленье, покармь, потрава, потравка, снеть, трава I, учта*. Як ні дзіўна, але само слова *ежа* ў значэнні ‘прадукт харчавання’ ў ГСБМ не выяўлена.

Асноўны пласт сабранага матэрыялу складае лексіка спрадвечнабеларуская, якая вызначае нацыянальную адметнасць і самабытнасць. Гэтая лексічная